

CASTRUL DE PĂMÂNT (I) DE LA TIBISCUM

DOINA BENEĂ

Descoperirile arheologice, ca de altfel și cercetările sistematice întreprinse de mai mulți ani pe malul stâng al râului Timiș în locul numit „Cetate” sau „Peste ziduri” au condus la identificarea unei fortificații romane¹. Primele cercetări în castru au fost întreprinse în anul 1924 de Universitatea din Cluj, de către prof. G. G. Mateescu, cercetări rămase în mare parte inedite în urma dispariției premature a autorului săpăturilor, iar raportul său este considerat actualmente pierdut. Rând pe rând au apărut date despre existența unui singur castru cu mai multe nivele de locuire².

În anul 1964, M. Moga de la Muzeul Banatului din Timișoara a inițiat seria cercetărilor arheologice de la Tibiscum în condiții extrem de dificile. Terenul care în perioada interbelică fusese scos din circuitul agricol de către Comisiunea Monumentelor Istorice, Secția Banat, făcea parte din perimetrul C.A.P. Jupa. Întreaga zonă era afectată de construcțiile sectorului zootehnic: grajduri și alte anexel care au distrus în bună măsură latura de nord a castrului mare. În primul său raport, M. Moga atrăgea atenția că potrivit observațiilor personale se păstrează integral laturile de est, nord și vest ale unui castru cu suprafața de 3,75 ha. Secțiunile trasate de către M. Moga au permis identificarea a 4 nivele de locuire³. Până în anul 1974 fuseseră dezvelite ductul zidului de incintă al castrului mare de pe laturile de est, nord, și parțial vest, apoi turnul de sud al porții pretoriene, poarta de nord a castrului mare, turnul de sud și deschiderea porții de pe latura de est a castrului mic, principia castrului mare, și trei clădiri dispuse în partea de nord-est a castrului.

Cercetările arheologice întreprinse anual de colectivele a două muzee din Timișoara și Caransebeș au evidențiat noi elemente de fortificație care au complicat mult stratigrafia cunoscută, chiar și bagajul informațional privitor la trupele ce au staționat în castrul tibiscens. Din această cauză, în decursul anilor în diferite publicații au apărut lucrări care au tratat stadiul cercetărilor din acel moment cu ipoteze care s-au confirmat ulterior sau au fost infirmate prin noile descoperiri apărute⁴. Între aceste date figurează și aceea a existenței unui castru mic din pământ și piatră presupus a fi existat încă de prof. M. Moga, care dezvelise colțul de sud-vest al acestei fortificații. Cercetările arheologice întreprinse în anul 1980 au condus la identificarea colțului de nord-vest al castrului mic și parțial a fost observat sistemul defensiv exterior cu cele două șanțuri, bermă și agger⁵. În anul 1983 a fost secționată latura de vest a fortificației observându-se toate elementele sistemului defensiv exterior, apoi a fost dezvelit turnul de nord al porții de est a castrului⁶. În anul 1984 două secțiuni magistrale întreprinse pe latura de vest a castrului mare au sesizat sistemul defensiv exterior al acestei fortificații.

Cu această ocazie a fost identificată o fortificație de pământ anterioară castrului mare în jumătatea de sud a acestuia⁷.

În anul 1984 a fost identificată poarta de sud a castrului mic aflată la adâncimea de 1,10—1,30 (1,40) m, fiind identificat turnul dinspre est cu deschiderea porții (turnul de vest al porții fusese cercetat anterior de prof. M. Moga, cercetări rămase inedite).

În anul 1985 au fost întreprinse primele sondaje pe latura de sud a castrului mic, fiind identificat colțul de sud-est al fortificației și cele două șanțuri de apărare⁸. Au fost întreprinse primele sondaje în *principia* castrului mare de la Tibiscum (în *atrium*, *armamentaria*, și în corpul de clădiri de pe latura de vest, respectiv în *schola*)⁹. Cu această ocazie au fost executate lucrări de conservare în *principia* castrului mare și la toate porțile dezvelite.

În anul 1986 au fost efectuate lucrări de conservare și restaurare la cele trei clădiri aflate în zona de nord-est a castrului mare. În intenția de a identifica sistemul de organizare interioară a castrului mic (bărci, *principia* etc.), în anul 1987 au fost trasate două secțiuni în zona relativ centrală a castrului. Cu această ocazie au fost identificate și urmele unei fortificații mai vechi, de fapt prima amplasată pe solul antic aluvionar de la Tibiscum¹⁰.

În anii 1989—1990 cercetările arheologice din castru au vizat ca printr-o secțiune magistrală să surprindă întregul sistem de organizare interioară a primelor nivele de locuire aparținând primei fortificații, castrului mic din pământ și din piatră și implicit al castrului mare.¹¹

În linii generale acestea au fost lucrările întreprinse în castru în răstimpul anilor 1981—1990 care fiecare în parte au încercat abordarea și elucidarea în limita posibilităților financiare avute la dispoziție, a problemelor pe care le ridică o astfel de fortificație complicată sub toate aspectele atât al stratigrafiei, a structurii castrurilor respective, a trupelor, etc. ce au ființat pe acest loc. Am considerat necesară enumerarea lucrărilor întreprinse pe ani tocmai pentru a avea o imagine cât mai complexă asupra zonei cercetate și studiată din păcate, în bună măsură doar cu ajutorul unor sondaje—secțiuni efectuate în diferite puncte.

Lucrarea de față își propune a analiza rezultatele arheologice privind prima fortificație romană construită la Tibiscum. Totodată urmează a schimba și notarea castrurilor în funcție de datarea lor cronologică, respectiv: castru de pământ (I) — fortificația primă, apoi castrul mic cu fazele de pământ și piatră (II), castrul de pământ (III) aflat la sud-vest de castrul mic, castrul mare din piatră (IV).

În secțiunea I/1987, trasată la 53 m de colțul de sud-vest al turnului de vest a porții de nord al castrului mare din piatră, a fost observat clar un nivel de locuire așezat direct pe solul viu aluvionar. La extremitatea de sud a secțiunii au fost identificate un șanț de formă ușor trapezoidală, lat de 2,10—2,20 m și parțial un al doilea șanț aflat în imediata apropiere, la 2,00 m distanță de primul. Întrucât unele construcții ridicate în etapele ulterioare au împiedicat extinderea cercetărilor a fost trasată o altă secțiune la 17 m est de prima (20×1,75 m),

la 4,00 m de drumul ce traversa castrul de la nord spre sud și la 65,25 m sud de poarta de nord a castrului mare (fig. 2).

Stratigrafia secțiunii este următoarea: 0,00—0,35 m nivel de locuire din castrul mare, faza a doua (IV/2) deranjat de lucrările agricole 0,35—0,90 nivel de locuire din castru mare (în care nu au apărut urmele vreunei construcții, dar ca element de datare o fibulă cu capete în formă de bulbi de ceapă (din tipul cel mai timpuriu datat în secolul III); 0,90—1,10 m pământ de culoare galbenă cu slabe infiltrații de lemn ars provenind de la castrul mare; 1,10—1,40 m nivel de arsură densă de chirpic și lemn ars, sărac din punct de vedere arheologic aparținând castrului mic (II/2) (material arheologic: un opaiț de tip firmalampen cu ștampila FORTIS, întăritor de arc de os, oase de animal și cereale arse.); 1,50—1,60 m nivel de locuire antică aparținând castrului mic (II/1); 1,75—2,10 m apare un strat de lut pigmentat cu lemn ars, cu două șanțuri de formă trapezoidală adânci de 1,20 m la nivelul antic și late de 2—2,10 m; ele sunt dispuse la distanța de 2,25 m unul de celălalt. Șanțul al doilea era umplut cu fragmente de blocuri din calcar.

Aggerul este mult aplatizat, la 1,10 m de șanțul 1 apar trei gropi de stâlpi dispuși la 0,75 m unul de celălalt de 0,25, 0,35 și respectiv 0,40 m, care sugerează șiruri paralele de bârne. Ele fac parte din Holz-Erde-Mauer al castrului.

În anul 1989 a fost trasată o secțiune magistrală la 20 m est de colțul de nord-vest al castrului mic pe direcția NV—SV (54×1 m) cu intenția de a surprinde elementele organizării interioare a fortificațiilor în acest loc. Cercetările au trebuit continuate și în anul 1990 întrucât nu fusese atins solul viu, pentru obținerea profilului a fost taluzat malul vestic al secțiunii¹². La extremitatea nordică a secțiunii a fost identificat primul șanț al fortificației mult îngustat în momentul curburii, astfel încât pe perețele de vest al secțiunii avea a lățime de 1,20 m iar pe cel de est de 0,80 m. Adâncimea șanțului era de 0,50 m.

Datorită devierii secțiunii, au putut fi observați o suită de gropi de stâlpi din lemn între M 13,70 (diametru 30 cm), M 16,25 (două gropi de 30 și respectiv 0,20 m), M 17,60 m (diametru 15 cm), M 17,85 (diametru 0,40 m). Această suită de gropi făcea parte din sistemul de fortificare al laturii de vest. La M 25, s-a ajuns deasupra primului șanț de apărare al castrului de pământ (I). La cca 30 m de latura de nord a secțiunii (respectiv a zidului de incintă al castrului mare) au fost descoperite 4 orificii de pari din lemn dispuse în buza șanțului de apărare, marcând stâlpii ce susțineau podetul porții de pe latura de vest¹³. Distanța la care sunt amplasate orificiile sugerează o lățime a podetului și eventual al porții de 4,50 m.

Reconstituind cu aproximație, dimensiunile laturii pe direcția nord-sud, în jur de 60 m și coroborând aceasta cu cele oferite de secțiunile din anul 1987, rezultă că, probabil și latura de sud ar fi putut avea aceleași dimensiuni. Ca atare fortificația de pământ a putut avea o formă pătrată.

În anul 1977, cu ocazia pregătirii lucrărilor de restaurare ale porții de nord a fost sesizat primul șanț de apărare al castrului de pământ aflat sub aggerul construcțiilor ulterioare (Fig. I.).

Forma șanțurilor castrului ușor trapezoidală se încadrează în așa numitul tip punic de șanț de apărare datat destul de timpuriu și mai rar întâlnit în sistemul de fortificație roman¹⁴.

Organizarea interioară

Nivelul de locuire în castru este subțire și marcat de un nivel de lemn ars care în unele porțiuni nu depășește 2—3 cm. Nu a putut fi reconstituită forma nici unei construcții din lemn a castrului. Deocamdată, clară ne apare doar zona în care se află drumul probabil de la poarta de vest spre cea de est. În anul 1992 a fost identificat, sub traseul lui *via principalis sinistra* din castrul mare, un drum de pietriș lat de 4,30 și o grosime de 0,20 m, care corespunde nivelului al acestei fortificații. Drumul apare la adâncimea de m.

La 1,60 m vest de drum a apărut o groapă de stâlp din lemn provenind de la o baracă. Prin aceasta au fost identificate căile de acces principale ale castrului. Deocamdată nu a putut fi stabilită orientarea castrului și implicit a altor construcții din lemn.

Materialul arheologic descoperit este sărac constând mai ales din fragmente ceramice atipice ce nu permit reconstituirea unui tip de vas anume.

În SI/1987 la adâncimea de 2,35 m între M 1—2 a fost descoperit un fragment de opaiț cu cioc triunghiular din care se păstrează parțial fundul și discul (Inv. 25/87). Totodată între M 4—6 la 1,80 m adâncime a apărut o monedă de bronz tocită de la împăratul Traian. Tot la nivelul castrului de pământ (I) au fost descoperite un *vas dacic* lucrat cu mâna dintr-o pastă cu pietricele de culoare neagră, friabilă, corpul vasului este abia bombat spre umăr și buza răsfrântă (I: 11 cm) (Inv. 44/87), o *fusaiolă* bitronconică de tipul celor cunoscute în așezările daco-romane de mai târziu (D: 4,5 cm) (Inv. 35/87).

Materialul feros constă dintr-o buterolă de spadă din bronz, mici plăcuțe de bronz cu nit provenind poate de la echipamentul militar, fragmente de spadă romană din fier cu lamă dublă; apoi cuie, piroane, scoabe etc.

Concluzii. Cele două secțiuni de pe latura de sud și una de pe latura de vest au condus la formularea primelor observații cu caracter general asupra castrului I de la Tibiscum. Fortificația ridicată în sistemul *Holzerdemauer* cu două șanțuri de apărare este prima fortificație construită în punctul „Cetate”. Castrul de pământ a avut toate elementele interioare construite din lemn. Stratul subțire de arsură neagră fără alte materiale în compoziție constituie un indiciu al acestui mod de construcție, deci erau construcții sub formă de barăci. Castrul a fost redus ca dimensiuni adăpostind probabil un detașament dintr-o trupă auxiliară sau poate un detașament dintr-o legiune. Lipsa materialului tegular ștampilat face deocamdată imposibilă identificarea unității. Descoperirea unuia din drumurile principale ale castrului cel de la nord-sud construit după toate regulile romane cu mijlocul bombat și marginile subțiate constituie o dovadă a faptului că interiorul fortificației a fost organizat pentru a adăposti o unitate o bună bucată de vreme, poate chiar câțiva ani.

Materialul arheologic descoperit în bună măsură distrus prin ardere oferă totuși câteva elemente cronologice. Între acestea s-ar număra fragmentul de opaiț cu cioc triunghiular caracteristic începutului secolului II și moneda din păcate tocită cu efigia împăratului Traian.

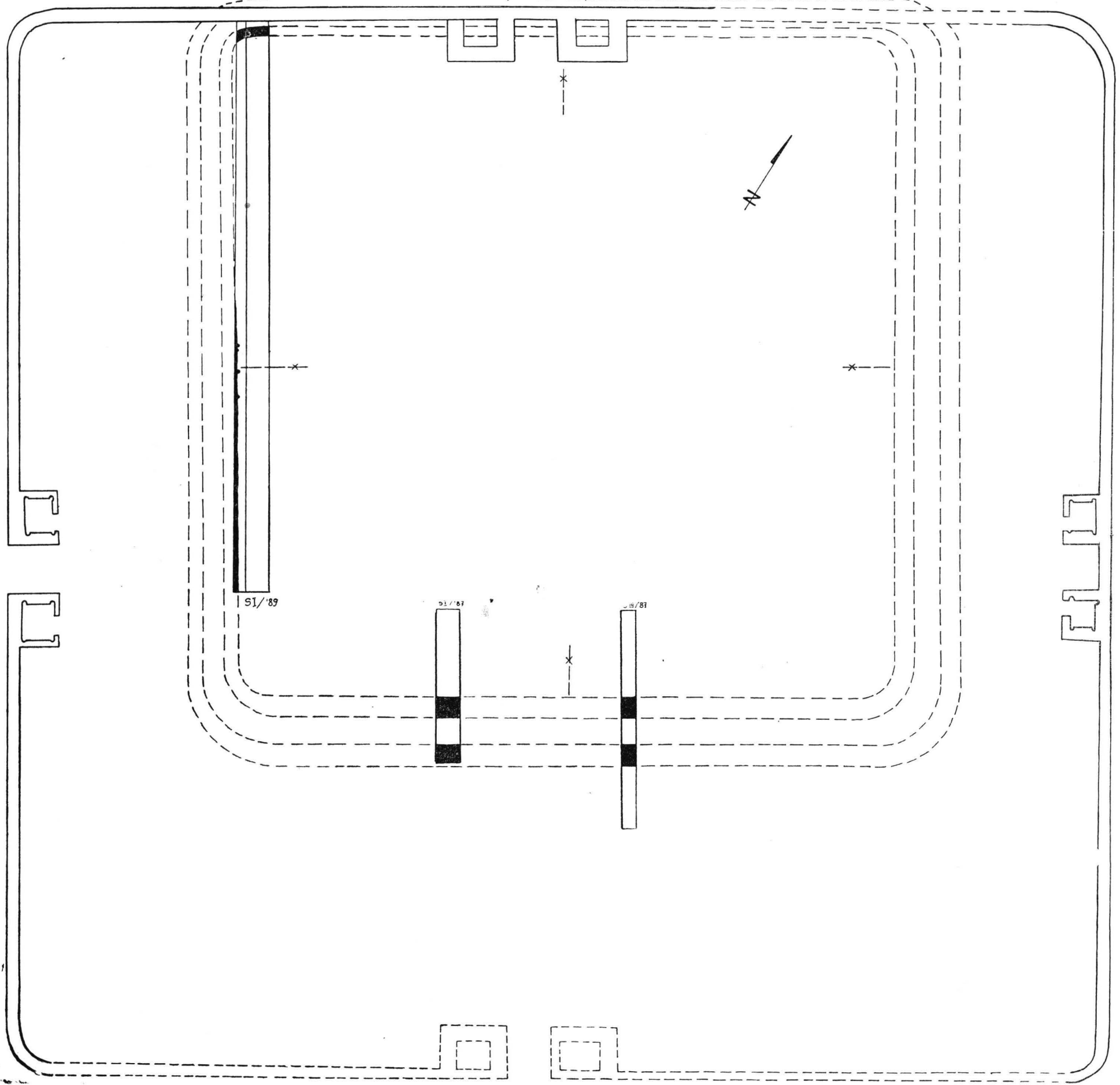

Fig. 2. Tibiscum. Castru de pământ (I) și castrul mic din piatră (II).

Nu putem preciza încă dacă fortificația a fost construită în răstimpul dintre cele două războaie daco-romane, din anii 102—105, sau după anul 106 când se prefigura începutul organizării sistemului defensiv roman al zonei. Incendierea și distrugerea castrului, deși nu poate fi prea clar precizată în timp s-ar putea datora tocmai momentului izbucnirii celui de al doilea război cu dacii. Nivelarea fortificației umplerea șanțurilor a fost urmată de extinderea spre sud, est și vest a unei noi fortificații de pământ (II). Latura de nord a rămas fixă, în sensul că peste șanțul I al castrului a fost ridicat *aggerul* noii fortificații. Drumul de pietriș sesizat în etapa precedentă va fi suprapus de o lentilă de lut nivelatoare și va constitui baza unui drum similar lat de 4,50 m ușor deplasat spre vest. Deocamdată, nu avem nici un fel de indicii privind planul vreunei construcții interioare din castru.

Castrul (I) de pământ de la Tibiscum este primul castru de pământ care s-ar putea data de la începutul stăpânirii romane în Dacia. Construirea castrului în această zonă presupune existența în imediata apropiere a așezării dacice, a cărei populații va fi participat poate la ridicarea acestuia. Deocamdată, așezarea autohtonă nu a fost descoperită. Ridicarea castrului în apropierea râului Timiș, ca de altfel și desele refaceri suferite de castelele construite în acest loc constituie un indiciu al poziției strategice deosebite în primul rând pentru zona de est, în spre anticul Tapae locul de confruntări militare și apoi locul, este adevărat mai îndepărtat al Coloniei Dacica, iar apoi spre vest de unde la nici 150 km în linie aeriană era cursul Tisa, la vest de care locuiau sarmații iazigi.

Importanța centrului militar de la Tibiscum este departe de a putea fi elucidată în curând, multe surprize pot fi oferite de noile cercetări arheologice ce vor urma.

NOTE

1. Bibliografia este numeroasă, de la scurte informații la lucrări de mai mare întindere: D. Popescu, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 481, nr. 76; Idem, în *SCIV*, XVI, 1965, 3, p. 598; Idem, în *Dacia*, N.S., IX, 1967, p. 62; Idem, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 521, nr. 87; Idem, în *SCIV*, XX, 1969, 3, p. 486; Idem, în *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 447, nr. 94; S. Morintz, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 341, nr. 86; Idem, în *Dacia*, N.S., XVII, 1973, p. 379, nr. 83; A. Stoica, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 364, nr. 67; M. Moga, în *RevMuzeelor*, II, 1964, p. 433; D. Benea, în *Tibiscus*, V, 1, 1978, p. 141—149; N. Gostar, în *ArhMold*, II—III, 1964, p. 299—304; Idem, în *ActaMN*, V, 1968, p. 471 sqq; P. Bona, R. Petrovsky, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 311—322; Idem, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 405—432; D. Benea, în *Studien zu Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986, p. 451—460; Idem, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 131—140; Idem, în *Banatica*, VIII, 1986, p. 139—153.
2. Informații asupra cercetărilor din castru au apărut în mai multe rânduri: F. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara, II, 1899, p. 93—99; C. Daicoviciu, I. Miloia, în *AnB*, III, 1930, 4, p. 12; D. Tudor, *OTS*, București, 1968, p. 37; I. Glodariu, sv. *Jupa*, în Dicționarul de istorie veche a României, București, 1976, p. 572.
3. M. Moga, în *Rev. Muzeelor*, II, 1964 (nr. special).
4. P. Bona, R. Petrovsky, M. Petrovsky, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 313—315.

- 5 *Ibidem*.
- 6 Inedit, cercetări efectuate de D. Benea.
- 7 Inedite, cercetări efectuate de D. Benea.
- 8 Sondaj efectuat de P. Rogozea, inedit.
- 9 S. Petrescu, P. Rogozea, în *Banatica*, X, 1990, 107—126.
- 10 D. Benea, *Cercetări arheologice în castrul de la Tibiscum* (1987), (comunicare prezentată la Sesiunea anuală de Rapoarte de la Sibiu, 1989).
- 11 D. Benea, *Cercetările arheologice din castrul de la Tibiscum* (1989), comunicare susținută la Sesiunea de Rapoarte de la Arad, 1990.
- 12 Din lipsă de fonduri nu a fost posibilă decât taluzarea malului de vest al secțiunii, care de la M₂₅ a primit un duct ușor oblic pe zidul de incintă al castrului mare (IV).
- 13 Mulțumim arh. Liliana Roșiu, căreia îi datorăm o serie de identificări privind fortificațiile de la Tibiscum.
- 14 A. Johnson, *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches*, Mainz a/Rhein, 1987, p.p. 59—68.
- 15 D. Benea, în *Dacia*, XXIV, 1990, p. 139—169.

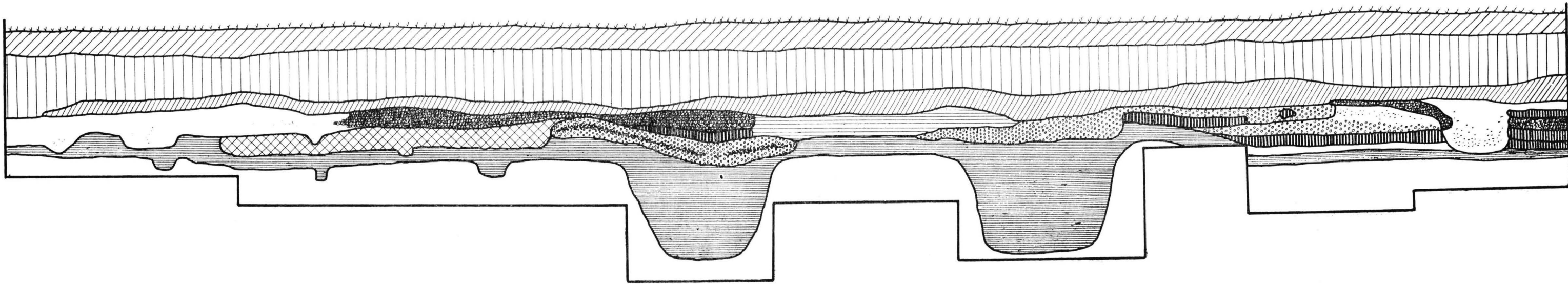
DER RÖMISCHE LAGER (I) VON TIBISCUM

(Zusammenfassung)

In Tibiscum wurde eine kleine Holzerdefestigung gebaut. Ihre Spuren zeichnen sich mit mehr Klarheit erst während der jüngsten Forschungen ab. Die Befestigung hatte die Überwachung der auf den umgebenden Hügel liegenden dakischen Siedlungen als Auftrags.

Dieses kleine Lager (I) wurde in der nord-östlichen Ecke der künftigen Befestigungen in Tibiscum errichtet. An der südlichen Seite konnte man die zwei Verteidigungsgräben freilegen, mit einer Breite von 2,10 m und einer Tiefe von 1,25—1,30 m. Die Maße der kleinen Befestigung kann man noch nicht präzisieren. Die inneren Gebäude waren aus Holz gebaut.

Eine neue Befestigung wurde etwas später auf diesen Platz errichtet und ersetzte das Lager (I). Die zweite Festung wurde Ende Trajans Zeit erbaut.

SCARA 1/25

Fig. 1. Profilul secțiunii din 1987 în care a apărut sistemul defensiv de pe latura de sud a castrului de pământ (I): 1. nivel de locuire castru mare (IV/2) deranjat de lucrările agricole; 2. pământ de culoare castanie nu au apărut urmele vreunei construcții (IV/1); 3. nivel de egalizare din lut cu slabe urme de lemn ars; 4. pietriș mărunț — lentila de nivelare a castrului mic (II/2); 5. nivel de locuire castru de pământ (II/1); 6. nivel de arsură de lemn și chirpic aparținând de castru mic (II/1); 7. nivel de chirpic ars la roșu aparținând castrului mic (II/1); 8. lentila de lut nivelatoare; 9. lentila de lut de nivelare cu urme de lemn ars; 10. strat de pietriș.